

helt utilstrækkelige midler at bremse den udførsel af slaver, der endnu så sent som i 1845 faktisk fandt sted fra de danske besiddelser, var Carstensen omend ikke forud for sin tid, så dog på højde med de bedste i sin samtid. Når udgiveren derfor (s. 9) bemærker, at Edward Carstensen måske især har interesse, »fordi han var broder til Georg Carstensen, der blev berømt som grundlægger af Tivoli«, må undertegnede erklære sig uenig heri. Den personlighed, vi møder i indberetningerne, formår udmærket at fastholde læserens interesse uden bistand fra den københavnske forlystelsesråd.

Den danske virksomhed i Guinea under Edward Carstensens guvernørperiode kan således næppe påregne interesse udover som en studie i de sidste faser af en 50-årig stagnationsperiode. Derimod er dansk historisk litteratur blevet beriget med et kulturhistorisk værdifuldt portræt af en embedsmand fra enevældens sidste år.

Ole Feldbæk

Friedrich Meinecke Werke I-VI. 1957-1962

Efter *Friedrich Meineckes* død (1954) besluttede det efter ham navngivne Historiske »Seminar« (Friedrich-Meinecke-Institut) ved Berlins »Freie Universität« at foranstalte en udgave af hans »samlede værker«. Under en redaktionskomité, bestående af Hans Herzfeld, Carl Hinrichs og Walther Hofer, er denne udgave: »Friedrich Meinecke Werke« nu afsluttet i 6 store bind, udkommet i årene 1957-62. Nævnte redaktører har udgivet og skrevet indledning til hver sit bind, nemlig Meineckes tre hovedværker: »Weltbürgertum und Nationalstaat«, »Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte« og »Die Entstehung des Historismus«.

Større besvær end disse tre bind må de øvrige tre have kostet de respektive udgivere. I bd. II er mange steder fra samlet Meineckes »Politische Schriften und Reden«, udg. af Georg Kotowski. Idéhistorikeren Meinecke undlod nemlig ikke at udmønte sin historiske erkendelse i indlæg til belysning af konkrete politiske spørgsmål. Hans sidste bidrag her er talen »Geschichte und Politik« fra 1951; han var da 89 år gammel.

Større interesse for danske historikere end dette bd. har formentlig bd. IV »Zur Theorie und Philosophie der Geschichte«, udg. af Eberhard Kessel. Et enkelt lille stykke i dette bd. har ikke været publiceret. Men det allermeste genfindes i Meineckes små bøger »Vom geschichtlichen Sinn und vom Sinn der Geschichte« (1939), »Aphorismen und Skizzen zur Geschichte« (1942) og »Schaf-

fender Spiegel...» (1948). En enkelt afhandling »Kausalitäten und Werte in der Geschichte« har været trykt tre steder tidligere: i Historische Zeitschrift, bd. 137 (1928), i »Staat und Persönlichkeit« (1933) og i »Schaffender Spiegel«.

Størst interesse for dem, der forud er fortrolige med Meineckes produktion, frembyder selvsagt bd. VI »Ausgewählter Briefwechsel«, udg. af Ludwig Dehio og Peter Classen (K. F. Koehler Verlag, Stuttgart 1962. 664 s.). Bindet er delt i tre afdelinger: 1. Meineckes egne »Ausgewählte Briefe 1890–1953«, 316 sider; 2. hans og Siegfried A. Kaehlers brevveksling 1912–1953, 250 s. og 3. Meineckes og Eduard Sprangers brevveksling 1943–1953, 70 s.

I de to sidste afdelinger fylder såvel historikeren Siegfried Kaehlers (d. 1963) som pædagogen og filosofen Eduard Sprangers (f. 1882) breve adskilligt mere end Meineckes. Man kan beklage, at der ikke er bevaret flere breve fra hans virksomhed som arkivar og hans professorater i Strassbourg og Freiburg, den tid, hvor hans første hovedværk »Weltbürgertum und Nationalstaat« så lyset. Om dette værk sagde Dehio i festtalen på M.s 90-årsdag, at skønt det ikke havde fremdraget en eneste ukendt kilde, virkede det forfriskende på videnskaben – som en forårsregn, der faldt natten igennem.

Men ingen evt. beklagelser kan fordunkle den rigdom, som indeholdes i de bevarede breve – til forståelse og belysning såvel af tidshistorien som af Meineckes ydre livsløb og indre udvikling under kejserdømme, Weimar-republik, nazisme og efterkrigstid. Jo mere man er fortrolig med tysk historieforskning og dens udøvere i nævnte lange tidsrum, des mere udbytte vil man selvsagt have af læsningen. Oplysende for, hvad der afhandles i brevene, er registerets personnavne: Goethe, Wilhelm von Humboldt og Bismarck, Ranke, Treitschke og Burckhardt hører til de hyppigst nævnte.

Meineckes position blandt historikere – og den høje alder, han opnåede – og produktiv til få år før sin død – medførte talrige hædersbevisninger til ham. Det er velgørende af breve og takkeskrivelser at se, hvor naturlig taknemlig og beskeden han modtog disse, samtidig noget kritisk indstillet over for nutidens ubændige trang til fejring af jubilæer og runde fødselsdage.

Som venteligt finder man i brevene smukt formede billeder, også et enkelt længere digt, som jeg straks skal nævne. Da han i et brev fra nazismens periode opfordrer et ligesindet ægtepar til at besøge sig, skriver han, at så er der dog som fire Skt. Hansorme til at lyse op i natten. Og i et brev nogle få år før hans død hedder det (s. 612): »Im übrigen leben wir immer einsamer. Die Besuche

verden immer seltener. Es ist alles wie ein langsames Erlöschen einer Kerze. Aber man findet sich auch damit innerlich ab, solange noch ein Funke des Göttlichen in uns glüht».

Digtet »Trilogie des Galgenhumors« (s. 243 ff.) er fra januar 1946, hvor ernæringsforholdene i det udbombede og besejrede Tyskland var skrækkelige. Det skildrer, med hvilken nydelse kornkaffen uden mælk og de 150 gram brød indtages om morgenen – og derefter en pipe tobak: »Und nun denk ich lange nach, – Ach, wie ist der Geist so schwach. – Immer nur durchs Materielle – Steigt er auf ins Ideelle . . .«. – Af brevene fremgår, at M. meget hurtigt efter krigens slutning begyndte at modtage levnedsmiddelpakker fra venner og kolleger i udlandet, fra Danmark, Amerika, ja selv fra England, der mange år efter krigen beholdt en streng rationering.

Pakkerne fra Danmark skyldtes navnlig Aage Friis, der også efter 1. verdenskrig havde hjulpet Meineckes familie. »Den ufor-glemmelige Aage Friis« hed det i et brev fra M.s enke til mig. Brevudgaven indeholder en række breve til Friis i tiden 1921 til Friis' død 1949. Det første omhandler Friis' artikel i Historische Zeitschrift om § 5's ophævelse. I brevene træffer man desuden omtale af M.s forelæsninger i København i 1924 og af et senere privat besøg hos Friis i 1935 (s. 162). M. lærte sig også nødtørftig at læse dansk. – Brevvekslingen mellem Friis og Meinecke drejer sig mere om personelle forhold end om videnskabelige spørgsmål, skønt Friis ved sine studier over Bismarcks ungdom (Bismarck, 1909) var kommet i nær berøring med tysk historieforskning.

Rundt om i brevene findes tyske historikere omtalt, der er blevet nazismens ofre: én død i koncentrationslejr, en anden afsat fra sit embede, mange gået i landflygtighed til England eller Amerika. Men naturligvis støder man også på de mange, der tilpassede sig situationen, mere eller mindre frivilligt, og med adskillige af disse afbrød M. ikke forbindelsen – trods dyb uoverensstemmelse. Det gælder navnlig den tysk-østrigske historiker H. Ritter v. Srbik (se s. 164).

Et flagrant vidnesbyrd blandt talrige om M.s afsky for nazismen afgiver brevet 4. november 1937 (s. 176). Han nævner sin studie over Schillers »Spaziergang« og skriver: »V. 149 bis 165 des Gedichtes sind zwar heute gleich verständlich . . .«. Det hedder her: »Aus dem Gespräche verschwindet die Wahrheit, Glauben und Treue – Aus dem Leben, es lügt selbst auf der Lippe der Schwur . . .«. – En anden udtalelse om nazismen (og Hitler?) indeholder et brev fra september 1943 til Spranger (s. 572 f.). Om verdenskrigens udfald kunne der på det tidspunkt næppe råde tvivl. M. skriver til

vennen, at han efter ca. 60 år igen læser Fritz Reuters *Stromtid*: »Dieser innerlich haltlose, unerfahrene, aber aufgeblasene Gutsbesitzer Axel v. Rambow, der seinen treuen und zuverlässigen Inspektor beiseite stösst und nun mit neumodischen, unverständenen Methoden sein Gut rasch herunterwirtschaftet . . .«.

Tor man finde en smule koketteri deri – samt en oprigtig værdsættelse af sin hustru –, at M. genfinder sig selv i Jochen Nüssler, som sidder i kakkelovnskrogen med sin pipe, og medens hans virksomme kone tager sig af bedriften, har som stående vending: »wat soll ik dorbi dauhn«. M. var da over de 80, og som både brevene og udgavens bd. II viser, havde han så vist ikke siddet med hænderne i skødet under det optrækkende nazistiske uvejr. General Beck, hovedmand for attentatet mod Hitler 20. juni 1944, stod han i forbindelse med (s. 402 anm. 1). En overgang var M. også medlem af den tyske Bekendelseskirke, og dennes hemmelige arkiv gemtes en tid i M.s hjem Am Hirschsprung 13, Berlin-Dahlem (s. 147 anm.). Niemøller var dengang præst i Dahlem. Men M. erkendte som »christlicher Heide« (s. 347f.) »die absolut trennende Scheidewand« mellem sig og den konfessionelle kirke.

Da brevhemmeligheden ophævedes kort efter den nazistiske magtovertagelse, kan man egentlig ikke vente i brevene fra tiden 1933–1945 at finde helt klare udtryk for brevskrivernes opfattelse af hændelser i dette tidsrum. Et brev fra Kaehler fra vinteren 1944 (s. 440ff.) er dog ekspederet uden om posten og indeholder kraftige ytringer om den skæbne, Hitler tiltænkte det tyske folk: »Es gibt nur zwei Möglichkeiten – der Endsieg oder der ehrenvolle Untergang wie bei den Nibelungen«. – Ved adskillige udtalelser både af Meinecke og Kaehler bør man nok have in mente, at trods al modsætning til nazismen ser de begivenheder og forhold fra den tyske stats og det tyske folks standpunkt. Vi møder udtalelser af M. om Polen og Czekoslovakiet som hybride statsdannelser, og kort efter verdenskrigens udbrud skriver han til Kaehler (26. sept., s. 357): Über den glänzenden Feldzug in Polen werden auch Sie sich gefreut haben«. Dog følger han til: »über das Drum und Dran müssten wir uns jetzt gründlich unterhalten«.

Siegfr. Kaehler, professor i Göttingen, var M.s gamle elev fra Freiburg. Med al beundring for sin »Hochverehrter Herr Professor« var K. imidlertid, som hans lange skrivelser viser, indstillet på at finde svage eller formodet svage steder i M.s historiefilosofi. Han betoner dog, at han udgør den »loyale opposition«. Skønt M. sikkert har været taknemlig for kritiske bemærkninger, der gav anledning til ny, frugtbar overvejelse, og skønt de to familier forblev i oprigtigt venskab, forekommer forbindelsen noget disharmonisk. I

sin mindetale fra 1963 over Siegf. Kaehler (trykt i *Historische Zeitschrift*. Bd. 198, 1964) siger Walter Bussmann også: »In der Freundschaft zwischen Friedrich Meinecke und Siegfried Kaehler konnte eine weltanschauliche Uebereinstimmung kaum zustande kommen . . .«. Bussmann fremhæver således deres vidt forskellige syn på Wilhelm v. Humboldt. Ved fremkomsten af K.s bog: »W. v. Humboldt und der Staat« (1927) udtaler M. i brev til K. (s. 338) sin dybe skuffelse over denne: »Mir ist es, als ob ein Götterbild ohne Not zerschlagen sei«.

Selv om K.s breve, som sagt, fylder uforholdsmæssigt i relation til M.s, kan man påskønne den belysning, som herved falder over M.s egen produktion, ligesom deres mange meddelelser om, hvorledes familien M.s tilværelse formede sig. K. er en god brevsriver, og der er meget i hans breve af interesse, om det end ikke har speciel forbindelse med M. Jeg vil bl. a. nævne den vurdering, som henholdsvis M. og K. giver af H. Ritter v. Srbik fire binds værk »Deutsche Einheit« (1935–1942) (s. 204 ff. og s. 430). K.s udtalelser om bd. 4 har vi måske godt af at lægge os på sinde: »Schliesslich enthält der vierte Band doch viel »Wissenschaft vom Nichtwissenswerten« . . . bei aller Bewunderung für die minutiöse Nachzeichnung des leisesten Wellenschlages auf der Oberfläche des endlosen Stromes des diplomatischen Wechselspieles verliert der Leser schliesslich die Geduld und *will* garnicht mehr alles erfahren . . .«.

Fandtes ingen »weltanschauliche Uebereinstimmung« mellem K. og M., gjaldt dette derimod i høj grad for Meinecke og Eduard Spranger, hvis brevveksling udgør bindets sidste afdeling. Det var et alderdomsvenskab, men båret af sjælens dybe harmoni. Som det hedder i et af Sprangers breve (s. 633) til den næsten 90-årige M.: »Ich bin Ihr Ihnen in Zeit und Ewigkeit unlösbar verbundener E. Spr.«.

Den kommentar, som udgaven er forsynet med, vil læseren formentlig kunne anse tilfredsstillende. Om de i brevene nævnte personer findes oplysninger dels i fortegnelsen over brevmodtagere, dels i registeret. En med nazi-tiden ukendt vil måske ikke straks forstå, at Ptg. betyder Parteigenosse. Det er disse folks nye ansigter i Preussische Akademie, der, som M. i 1939 skriver til Kaehler (s. 358), afskrækker ham fra regelret at møde i Akademiet. I et brev fra 1934 (s. 150) hedder det: »Der Spaziergang hat sich sehr verkleinert, aber blüht weiter«. Om den: et møde og »spadsere-tur« med ligesindede søndag formiddag hver 14. dag kan man læse i M.s »Strassburg, Freiburg, Berlin 1901–1919« (1950), s. 159: »Dieselben alten Herren, hat man von uns später gesagt, treffen sich an demselben Punkte, gehen denselben Weg in den Wald

[Grunewald], kehren in derselben Konditorie ein, bestellen dieselben Getränke, führen dieselben Gespräche und gehen denselben Weg nach Hause«. – Hvad den tyske, i Schweiz levende digter Ernst Wiechert (d. 1950) har udtalt i 1947, og som Spranger kalder »recht ungeschickt«, er i hvert fald mig ukendt.

Ved min læsning er jeg kun faldet over få og små urigtigheder. M. nævner i brev 1927 (s. 124) Forsyte Saga, og den gamle Jolyon er her (ved læse- eller trykfejl?) blevet til Golyon. Jørgensen og Heidtfeldt (s. 289) er Harald Jørgensen og Johan Hvidtfeldt. S. 295, hvor talen er om Aage Friis' 2 publikationer, burde sikkert bd. 3 af hans »Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark«, udk. 1948, være nævnt.

Som urigtig vil jeg ligeledes betegne karakteristikken af mig i brev 18. april 1947 (s. 278) som »fanatischer Nationalist«. Men jeg bestrider ikke, at Friis på grund af vor forskellige opfattelse af sydslesvigernes selvbestemmelsesret har givet mig sligt skudsmål, der bedrøver Meinecke. Føler jeg mig brøstholden herved, kan jeg betænke, at min lange personlige forbindelse med M. indledtes i 1927 med en introduktionsskrivelse af Friis – og at den, så vidt skønnes, ikke forstyrredes af nævnte udtalelse. I et brev nogle måneder senere (26. aug. 1947) omtaler M., hvad han kalder »meine freundliche Gesinnung« imod ham – jeg vilde kalde det beundrende hengivenhed – og skriver, han glæder sig over, »dass über den Abgrund der schrecklichen Zeiten hinüber, die wir erlebt haben, diese Gesinnung unverändert geblieben ist. Auch dafür danke ich Ihnen von Herzen«.

M.s sidste leveår prægedes af svigtende hørelse og syn, og hans trofaste, virksomme hustru måtte være hans brevskriverske. Da hun omkr. hans 90-årsdag sendte mig et fotografi af ham, skrev hun: »Sie sehen, er ist recht gealtert, aber das Geistige ist noch vorhanden«. Og Ludwig Dehio, der i indledningen til brevudgaven kommer ind på alderens brøst, fortsætter om ham: »während das einsame Gehirn seine gewohnte Arbeit ungetrübt und unablässig fortsetzte. Er brach dann wohl resigniert ab: »Ich wollte Ihnen noch so viel sagen – ich kann nicht mehr.«

Holger Hjelholt